

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ЯК ТЕОЛОГО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Костицький В.В., доктор юридичних наук, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, Президент Асоціації українських правників, професор

***Анотація:** У статті екологічне право розглядається як ознака цілісності права, обумовлена єдністю приватного і публічного права, а також як найбільш яскравий приклад поєднання Божественного у праві – Морально-етичного імперативу, дарованого Людині Всевишнім - та Соціального – твореними соціумом як Суспільством творців екологічними моральними нормами, традиціями, звичаями. У цьому зміст запропонованої автором теолого-соціологічної теорії права, яка у даній статті розглядається на прикладі особливостей взаємодії суспільства і довкілля, проявляється у розвитку екологічного права. Автор зазначає, що суспільне життя регулюється не тільки правовими нормами, але й не-правом, тобто силою звички, модою, пережитками, ціннісними установками особи, тому захист життєвого середовища людини від руйнування, охорона здоров'я і життя людини, а звідси їх захист від негативного впливу забрудненого довкілля стає однією із найважливіших соціальних цінностей. Результатом правового життя тут є еколого-правова культура суспільства. Отже, право є феноменом сучасної цивілізації, створений соціумом в рамках Морального імперативу добра і справедливості, Вищих законів (Божественних, космічних, як про це зазначено у роботах ряду вчених), за якими людина, створена за прообразом Божим, наділена талантом і правом на творчість.*

Право не є результатом сліпого наслідування Вищої волі. Творець наділив людину і суспільство розумом та визначив через заповіді основні засади суспільного життя і міжособистісних та колективних відносин, визначив моральні імперативи. При цьому права на гріх не маємо. Всяка діяльність у системі «людина - довкілля» або «людина – суспільство» або «суспільство – довкілля» має враховувати права та інтереси собі подібних, у тому числі їх право на чисте довкілля, у чому ми усі суці на Землі рівні.

В снові державного захисту екологічних прав і свобод людини і громадянина на думку автора – договірне начало, закладене у Конституцію України, яка ухвалена Верховною Радою України 28 червня 1996 року від імені Українського народу – громадян усіх національностей, що мешкають в Україні, як Суспільний договір між суспільством і державою. Зміст цього Суспільного договору зафіксований у статтях 3 та 19 Конституції України, за якими права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а правовий порядок будується на обмеженні держави і державних органів правом, Конституцією та законами, правами і свободами людини. Фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту). Фізична особа має право на належні, безпечні, здорові умови праці, проживання, навчання тощо”.

Автор підкреслює, що розвиток екологічного права, як і поява масових екологічних рухів, завдячують потужному наступу екологічної науки. Усвідомлення вичерпності адаптаційних можливостей природи, необхідності охорони довкілля яке середовища людського життя, потреби у правовому регулюванні цих суспільних відносин та виконанні державою екологічної функції прийшли у суспільство перш за все через уста та праці вчених. Вирішення посталих перед сучасною цивілізацією проблем раціонального використання природних ресурсів, охорони природи та забезпечення екологічної безпеки як єдиного завдання, знаходиться зараз у сфері творчої діяльності вчених-екологів, у тому числі і юристів – екологів, передбачає також єдність правового регулювання на основі поєднання державного регулювання (адміністративно-управлінських, економіко-регулюючих і стимулюючих засад, інституту юридичної відповідальності[1; 2] та закріплених у праві морально-етичних імперативів взаємодії суспільства і довкілля) і еколого-обгрунтованої діяльності інститутів громадянського суспільства як чотирьох опор, на яких має будуватися реалізація завдань спільної відповідальності держави і громадянського суспільства за дотримання вимоги раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Останнє обумовлює єдність системи екологічного права як суспільного феномену. Ця єдність оснований на: єдності екологічної політики держави та її екологічної функції, що охоплює як охорону, так і використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; єдності трьох форм державного регулювання у системі охорони довкілля – адміністративного управління і контролю, економіко-правового механізму, юридичної відповідальності; спільній відповідальності держави і громадянського суспільства за охорону, збереження і раціональне використання природних ресурсів, охорону довкілля та його збереження для нинішнього і майбутніх поколінь людей, яка (єдність) будується на екологічній етиці і культурі, які випливають із Морального імперативу суспільного життя, визначеного і дарованого людині Всевишнім; єдності об'єктів навколишнього природного середовища, предмету і методів правового регулювання та принципів екологічного права. Екологічне право відбиває загальні закономірності та складнощі становлення сучасної української системи права, економіко-правового механізму охорони довкілля, розвивається під впливом різноманітних чинників економічного, соціального та екологічного порядку навколо ідеї

людиноцентризму, усвідомлення розуміння збереження довкілля як просторової бази життя людини-творця.

Ключові слова: телого-соціологічне розуміння права, теолого-соціологічна теорія права, Морально-етичний імператив, цілісність права, поняття екологічного права, принцип екологічного права.

Summary: In the article environmental law is considered as a sign of the integrity of the law, due to the unity of private and public law, as well as the most striking example of the combination of the Divine in law - the moral and ethical imperative given to the Man of the Almighty - and the Social - created society as the Society of Creators with environmental moral standards, traditions, customs. In this content the author's proposed theological sociological theory of law, which in this article is considered on the example of the peculiarities of the interaction of society and the environment, manifests itself in the development of environmental law. The author notes that social life is regulated not only by legal norms, but also non-law, that is, by force habits, fashion, remnants, values of the individual, therefore protecting the human environment from destruction, health and human life, and hence their protection from the negative effects of the polluted environment becomes one of the more important social values. The result of legal life here is the ecological and legal culture of society. Consequently, right is a phenomenon of modern civilization created by society within the framework of the moral imperative of good and justice, the higher laws (Divine, cosmic, as indicated in the works of a number of scholars), by which a person, created in the form of God, is endowed with talent and the right to creativity.

Right is not the result of the blind imitation of the Highest Will. The Creator gave the person and society the mind and defined through the commandments the basic principles of social life and interpersonal and collective relations, defining moral imperatives. At the same time, we have no right to sin. Any activity in the system of "man - the environment" or "man - society" or "society - the environment" should take into account the rights and interests of the like, including their right to a clean environment, in which all of us on Earth are equal.

In the new state of protection of environmental rights and freedoms of man and citizen, according to the author, the contractual principle enshrined in the Constitution of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 on behalf of the Ukrainian people - citizens of all nationalities living in Ukraine as a social contract between society and the state. The content of this Social Contract is enshrined in Articles 3 and 19 of the Constitution of Ukraine, according to which human rights and freedoms determine the content and direction of the state's activities, and the legal order is based on the restriction of the state and state bodies by law, the Constitution and laws, human rights and freedoms. A natural person has the right to safe food products for her (food products and household items). A natural person is entitled to proper, safe, healthy working conditions, residence, training, etc. "

The author emphasizes that the development of environmental law, as well as the emergence of massive ecological movements, are due to the powerful offensive environmental science. Awareness of the exhaustiveness of the adaptation of nature, the need to protect the environment of the environment of human life, the need for legal regulation of these social relations and the state's performance of environmental functions came into society first of all through the mouth and work of scientists. Solving the problems of rational use of natural resources, protecting nature and ensuring ecological safety as a single task facing modern civilization is now in the field of creative activity of environmental scientists, including environmental lawyers, and also provides for the unity of legal regulation based on a combination of state regulation (administrative-managerial, economic-regulatory and stimulating principles, the institute of legal responsibility and enshrined in the law of moral-ethical imperatives of interaction her society and the environment) and environmental-based activities of civil society as the four pillars on which to build common implementation challenges liability and civil society compliance management of natural resources and environmental protection for present and future generations.

The latter determines the unity of the system of environmental law as a social phenomenon. This unity is based on: the unity of the state's environmental policy and its ecological function, covering both protection and the use of natural resources and ensuring environmental safety; the unity of the three forms of state regulation in the system of environmental protection - administrative control and control, economic and legal mechanism, legal liability; the joint responsibility of the state and civil society for the protection, preservation and rational use of natural resources, protection of the environment and its preservation for present and future generations of people, which (unity) is based on the ecological ethics and culture, which derive from the moral imperative of social life, determined and given man of the Almighty; the unity of objects of the environment, the subject and methods of legal regulation and principles of environmental law. Environmental law reflects the general patterns and complexities of the formation of the modern Ukrainian system of law, the economic and legal mechanism of environmental protection, which develops under the influence of various factors of economic, social and ecological order around the idea of human-centeredness, awareness of the understanding of preservation of the environment as a spatial basis of the life of the person-creator.

Постановка на загальносвітовому рівні питання про забезпечення сталого розвитку у сучасному глобалізованому світі обумовлює потребу в переосмисленні наших уявлень про право і державу та їх роль і місце у регулюванні взаємодії громадянського суспільства та довкілля. Звідси дослідження поняття, місця і ролі екологічного права у суспільному

житті та системі права логічно починати з аналізу сучасного розуміння права та правової системи, особливостей структуризації права та інших теоретико – методологічних проблем.

Саме сучасне розуміння права найбільш повно демонструє його соціальний зміст, пов'язане із соціумом, обумовлене необхідністю збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь людей та збереження сучасної цивілізації.

Як соціальне явище право знаходить свій вияв у суспільних відносинах. Право „живе” доки воно застосовується суспільством і твориться ним. Життя як попередніх, так і нинішнього суспільства нерозривно пов'язане із довкіллям, яке є не тільки просторовим середовищем існування людства, але й джерелом матеріальних благ, необхідних для життя. Саме тому поняття і зміст права, його соціальне призначення можна найбільш повно і достовірно розкрити на прикладі екологічного права.

Право включає як державно-владні веління, так і норми звичаєвого права, традиції, моральні норми. Соціальні норми, з яких виростають правові веління, виникають у силу суспільного життя у взаємодії соціуму із навколишнім природним середовищем. Тут знаходимо джерело для визначення нормативів використання природних ресурсів, бережливого ставлення до навколишнього світу та раціонального використання природних багатств.

Зрозуміло, виникає інтерес віднайти «первісну норму», з якої виростає право. Адже це не просто сліпе обожнювання сил природи, а даровані Всевишнім правила суспільного життя. Найбільш концентровано сформульовані та передавані від покоління до покоління як десять заповідей у Біблії християн, 607 правил поведінки іудеїв у Торі, 73 мусульманських правил у Корані.

Людина – істота біосоціальна. Потреба у нормах поведінки обумовлена наявністю собі подібних, спілкуванням з ними та потребою взаємодії для добування життєвих ресурсів.

Оскільки суспільне життя регулюється не тільки правовими нормами, але й неправом, тобто силою звички, модою, пережитками, ціннісними установками особи, захист життєвого середовища людини від руйнування, охорона здоров'я і життя людини, а звідси їх захист від негативного впливу забрудненого довкілля стає однією із найважливіших соціальних цінностей. Результатом правового життя тут є еколого-правова культура суспільства. Отже, право є феноменом сучасної цивілізації, створений соціумом в рамках **Морального імперативу добра і справедливості, Вищих законів** (Божествених, космічних, як про це зазначено у роботах ряду вчених), за якими людина, створена за праобразом Божим, наділена талантом і правом на творчість.

Право є не результатом сліпого наслідування Вищої волі. Творець наділив людину і суспільство розумом та визначив через заповіді основні засади суспільного життя і міжособистісних та колективних відносин, визначив моральні імперативи. При цьому права на гріх не маємо. Всяка діяльність у системі «людина - довкілля» або «людина – суспільство» або «суспільство – довкілля» має враховувати права та інтереси собі подібних, у тому числі їх право на чисте довкілля, у чому ми усі суцї на Землі рівні. Разом з тим, жоден закон, підготовлений людиною, не може скасувати норму, написану Творцем[3].

Всевишній сотворив людину за образом і подобою своєю, тобто не тільки наділив її безсмертною душею і розумом[4], але й дав право на творчість. Зрозуміло. Про тілесну подібність людини із Всевишнім мова йти не може. Наша богоподібність у наявності безсмертної душі, права на творчість. Творець створив нас творцями. У цьому наша богоподібність.

На відміну від усіх інших живих істот людина наділена сумлінням, моральністю, здатністю жити згідно із моральними чеснотами, які удосконалюються у процесі цивілізації.

Людина як творіння Всевишнього творить навколишній світ свого життя не тільки із матеріальних предметів, але й з духовних субстанцій. Люди, суспільство творять і право – традиції, звичаї, моральні норми, нормативні правові акти – в рамках вищих законів (Божественних, космічних, як про зазначено у роботах ряду вчених). Звідси, держава не має монопольного права на творення права шляхом ухвалення нормативних правових актів, оскільки соціум послуговується не тільки законами та іншими актами державного веління.

У цьому зміст теолого-соціологічного розуміння права, як феномену, що твориться суспільством та державою навколо Морального імперативу, дарованого Всевишнім.

Не вступаючи у дискусію, чи природні права людини даровані Богом, а чи належать індивіду як елементу живої природи, як біосоціальної істоті, зазначимо, що в їх основі – імперативи вищих законів, Моральний імператив Вищого розуму (Всевишнього).

Саме Моральний імператив складає не тільки основу права, але й обумовлює його цілісність, право – цілісне. Прояви цілісності права знаходимо у його розумінні та витоках. Спробуємо сформулювати основні положення, які дозволяють розкрити цілісний характер права., що є однією із визначальних підстав теолого-соціологічного розуміння права. Право як свідчить древня римська приказка, є мірою добра і справедливості, твориться суспільством «навколо» названого вище Морального імперативу в інтересах усіх членів суспільства[5].

Людина створена вільною, як і сам Творець. Воля у людини завжди вільна[6]. Основою свободи людини Адам Сміт називав економічні і політичні права та свободи, тобто право приватної власності, з одного боку, та виборчі права і свободу слова, з другого боку. Тут ліберальна модель держави, яка за участю автора цих рядків закладена у Конституцію України 1996 року, знаходить своє призначення у вигляді обов'язку держави забезпечувати реалізацію прав і свобод вільної людини.

Правова система як сукупність усіх правових явищдержави визначає не тільки особливості взаємодії людини із суспільством і довкіллям, але й обсяг гарантованих і забезпечуваних державою прав і свобод людини, форму правління, політичний (правовий) режим, модель влади, але й характеризує особливості сучасного державно-правового розвитку, оскільки сучасна держава не може залишатися ізольованою у глобальному світі.

Під правовою системою розуміють або систему правових норм, або правові норми і правові відносини, або ж побудову права як нормативного утворення та співвідношення правотворчості і застосування права[7]. Право ж в загальносоціальному розумінні – це певні можливості суб'єктів суспільного життя, які визначаються рівнем розвитку суспільства[8]. Таким чином, право із законообмеження стає феноменом, у якому система обмежень особи і його обов'язків кореспондується з обов'язками держави і можливостями особи.

Впродовж останніх десятиліть право в Україні традиційно розглядалося як дзеркало суспільних відносин, яке тільки фіксує досягнутий рівень розвитку і позбавлене творчої сили як вторинний (надбудовний) елемент дійсності, додаток до економічних відносин, що обслуговує інструментарій економіки і саме є тільки інструментом держави.

Особливістю попереднього підходу до розуміння права був радянський суб'єктивний нормативізм[9], тобто заперечення приватного у праві, абсолютизація публічного права, обумовлені передбаченими державною ідеологією рамками бачення права. Це, на нашу думку, породжувало правовий нігілізм, недооцінку права, його ігнорування у величезних соціально-економічних масштабах гігантської держави. У сфері взаємодії суспільства навколишнього природного середовища це явище проявилось в абсолютизації права людини на егоїзм у використанні природних надбань, втіленому у відомій формулі Івана Мічуріна «Ми не можемо ждати милостей від природи. Взяти їх у неї – наше завдання». У результаті ми отримали абсурдну анти природну економіку, хижацьку експлуатацію природних ресурсів, коли кожна соціальна група визискувала бездумно у природи над можливе і над потрібне. В погоні за планом виловлювали тонни

риби, яка гнила не перероблена, а кораблі у цей час ловили нові тонни, обкрадаючи рибні запаси наступних поколінь. Невикористаний за зміну бензин або дизельне паливо зливали у канаву задля права заправити бак автомобіля для роботи на наступний день. У повітря викидали мільйони тонн шкідливих речовин, вилучаючи із запасів природних копалин один-два елементи, а решту - у відвали та шламонакопичувачі. І так у всіх галузях взаємодії суспільства і навколишнього природного середовища анти природня, анти людська та богопротивна поведінка з надією на невичерпність запасів Природи, нагороди від влади, сьогоденну вигоду...

Така порочна практика освячувалася ідеєю побудови комуністичного майбутнього, «коли багатства поллються повним потоком», як про гласив Моральний кодекс будівника комунізму. І байдуже, що ці невідомі багатства могли появитися на сплюндрованій землі, знищеній віковою культурі наших предків під водосховищами чи поверненим стоком північних рік колишнього Радянського Союзу. Не враховувалася доля наших дітей і внуків, їхні потреби в неенергетичних ресурсах, корисних копалинах, продуктах харчування. Не враховувалася особлива роль права як феномену, що твориться суспільством, а не тільки державою, а тому є формою суспільного життя. “Право є перш за все безпосередня наявність буття...” – писав Г.Гегель у праці “Філософія права”[10], тобто явище і сутність, без яких важко уявити сучасне суспільство. Мода на Г.Гегеля не минала, але його визначення права як необхідного елемента буття розумілося дещо спрощено.

Одержавлене суспільство послуговувалося виключно державними нормами права. Держава експлуатувала природні ресурси, виробляла засоби для життя, контролювала дотримання нею ж екологічних норм у процесі і суспільного виробництва. Традиційно природо користувач в особі міністерства сам же й контролював справедливість використання природних ресурсів: рибна інспекція входила до складу міністерства рибного господарства, інспекція охорони вод – до міністерства меліорації і водних ресурсів, і т.д. Право – як соціальне явище[11], надбання духовної культури, мистецтва, було позбавлене творчої основи, за допомогою якої розбудовуються нові соціально-економічні відносини. Спроби зламати такі нормативні стереотипи запроваджувалися тільки у пострадянський період. Український досвід, Конституція України 1996 року, проект якої створювався за участю автора як модель для розбудови держави, формування системи права, громадянського суспільства та нової вільної людини, – найкращий аргумент на користь такого твердження.

Перш за все, право є Моральним імперативом, в основі якого лежить Божественна воля і який визнаний, санкціонований державою та забезпечується нею. Аморальний закон приречений на суспільний негативізм, громадський осуд. Він не виконує однієї з основних функцій права – не формує правового порядку. Право, як свідчить древня римська приказка, є мірою добра і справедливості.

Право як жива матерія високого духу повертається до нас тими сторонами, яких ми раніше не помічали. Згадаємо, що антична приказка трактувала право як мистецтво добра і справедливості. У Конституції України, очевидно, на розвиток цього положення у статті 3 встановлено, що особа, її свобода визначають зміст і напрями діяльності держави. Таким чином, право перетворюється із дарованої державою можливості у систему договірних норм рівних суб'єктів – особи і держави.

Оскільки людина народжується вільною, свобода і необхідність – ось два справжніх критерії, два справжніх ключі до розуміння права як цілісного феномена, який поєднує публічне і приватне життя суспільства. Свобода як така живе тоді, коли наче птах може мати два крила, з яких одне – приватне життя особи, побудоване на праві на власну ідентичність та приватну власність, а друге – право на участь у публічному житті, очевидно, перш за все – виборче право. І тоді необхідність розуміється як обов'язок індивіда враховувати в реалізації своїх інтересів публічні і приватні інтереси.

Традиційні наші уявлення про право і спроби нині розмежувати право на публічне і право приватне як грані цілісності права потребують, звичайно, певних досліджень, в основу яких буде покладено осмислення попереднього досвіду. Відомий німецький вчений Ф.Савіньї зазначав з цього приводу, що у публічному праві ціле є метою, а окрема людина має другорядне значення (слід зазначити, що ми з таким розумінням права прожили певний і досить тривалий історичний відрізок), а у приватному праві окрема людина є метою, є ціллю, а ціле як держава є тільки засобом.

На відміну від правової системи як сукупності усіх правових явищ система права включає галузі права та інститути права. Логічне запитання – чи можна у системі права виділити галузі, які відносяться до приватного права, та позначити галузі права, які є публічним правом? На рівні поділу права на галузі про це ще можна говорити: цивільне право безумовно складає основу приватного права. Природне право, як говорив Ульпіан, також відносимо до приватного права. У природному праві містяться права і свободи особи, невід’ємно належні їй як біосоціальній істоті, які не можуть бути даровані державою, а тільки у силу визнання їх державою мають закріплюватися у конституції як суспільному договорі громадян між собою та громадянського суспільства і держави. Тут рівень публічності природного права відповідає рівню публічності цивільного права.

Натомість, конституційне право, адміністративне право, кримінальне право є галузями публічного права. Однак, при розгляді права як системи, що включає структурні одиниці, виявляється певна умовність поділу права на публічне і приватне. Навіть у цивільному праві як основи приватного права є норми публічно-правові, зокрема, ті, що стосуються правового регулювання інтелектуальної власності. І у таких галузях публічного права, як конституційне право та земельне право, знаходимо норми, що регулюють відносини оренди земельних ділянок. Суб’єктами договору оренди тут є орган місцевого самоврядування і державної виконавчої влади, з одного боку, та фізична або юридична особа, з другого боку. А укладенню договору оренди передують процедура прийняття відповідного рішення органом місцевого самоврядування або державної виконавчої влади, що є сферою публічного права. Процедура прийняття рішення про укладення договору оренди юридичною особою є питанням приватного права.

Одним із проявів цілісності права поряд з його поділом на публічне і приватне та їх єдністю є формування комплексної галузі права “екологічне право”, яка поєднує в собі і форми публічного права, і форми приватного права, включає як норми екологічного законодавства, так і норми інших галузей права.

Спробуємо виділити ознаки такого твердження. Перш за все, відзначимо, що в основі екологічного права лежить природне право людини на сприятливе для життя і безпечне для здоров’я і життя довкілля. Це право кореспондує відповідний обов’язок держави, який нині закріплений у ст. 16 Конституції України: забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов’язком держави. Ця норма публічного права знайшла свій розвиток в “Основному законі” приватного права – Цивільному кодексі України, який вступив у дію з 1 січня 2004 року. У статті 293 Цивільного кодексу України “право на безпечне для життя і здоров’я довкілля”, зокрема, зазначається: “Фізична особа має право на безпечне для життя і здоров’я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення”.

В снові державного захисту екологічних прав і свобод людини і громадянина – договірне начало, закладене у Конституцію України, яка ухвалена Верховною Радою України 28 червня 1996 року від імені Українського народу – громадян усіх національностей, що мешкають в Україні, як Суспільний договір між суспільством і державою. Зміст цього Суспільного договору зафіксований у статтях 3 та 19 Конституції України, за якими права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності

держави, а правовий порядок будується на обмеженні держави і державних органів правом, Конституцією та законами, правами і свободами людини. А початок прав людини слід шукати у гідності, що належить кожній людській істоті[12]. Фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту). Фізична особа має право на належні, безпечні, здорові умови праці, проживання, навчання тощо". Стаття 293 Цивільного кодексу України взаємопов'язана не тільки із статтею 16, а й зі статтею 50 Конституції України, яка також встановлює право особи на екологічну безпеку, але є дещо вужчою за своїм змістом.

Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду.

У цьому контексті обмеження свободи людини обумовлено екологічними правами інших людей, а тому є не правом держави, а легітимізованим її обов'язком на підставі Суспільного договору (Конституції) з метою захисту прав і свобод інших людей. Зрозуміло, що соціолого-правова характеристика цих проблем вимагає окремого дослідження.

Тут звернемо увагу на суттєву різницю між обов'язком держави забезпечувати безпечне довкілля, як це зазначено у Цивільному кодексі України, та таким же правом держави забезпечувати сприятливе для життя навколишнє природне середовище. Це, на перший погляд, невелика різниця, обумовлена оціночними параметрами, але у контексті завдань держави це дуже різні обсяги зобов'язань, що потребують окремого дослідження.

У будь-якому випадку результат правого регулювання екологічних відносин має являти певний стан суспільних відносин у сфері взаємодії суспільства і природи, за якого якість довкілля є сприятливою для людини і окремих природних компонентів, а якість і кількість природних ресурсів забезпечують економіку нинішнього та майбутнього покоління людей[13].

Така впорядкованість суспільних відносин можлива лише за умов екологічної стабільності, під якою розуміють здатність екосистеми протистояти абіотичним та біотичним факторам середовища, включаючи антропогенні впливи[14].

Практично чи не єдиним, одночасно ефективним і результативним, а також універсальним інструментом забезпечення вирішення цих проблем є екологічне право. Екологічне право через сукупність притаманних йому принципів, функцій і завдань, а також юридичних норм і правил, закріплених в актах законодавства, покликане закласти основоположні засади формування параметрів поведінкових характеристик суб'єктів екологічних відносин (соціуму) через:

- формування нового еколого-правового світогляду;
- створення дієвої системи екологічного виховання і екологічної освіти;
- формування сучасного екологічного законодавства;
- створення дієвої системи управління в галузі природокористування і охорони навколишнього природного середовища;
- формування і реалізацію економіко-правового механізму охорони довкілля;
- розробку ефективної екологічної політики та її послідовну реалізацію;
- створення правових засад участі громадськості у здійсненні управління та контролю у сфері природокористування та охорони довкілля.

Змістом екологічної політики держави є право людини на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє середовище (право на сприятливе для життя довкілля) як основа формування екологічної політики. Сучасне розуміння завдань держави у цій сфері передбачає визнання і реалізацію нових для правового регулювання екологічних правовідносин принципів: принципу обачності при плануванні або впровадженні будь-яких заходів з тим, який передбачає попередження або мінімізацію ризику чи небезпеки негативного впливу на довкілля, а також обов'язковість екологічної експертизи. Звернемо

увагу також на принцип субсидіарності екологічної політики держави, тобто використання в екологічній політиці держави міжнародних норм і правил, якщо вони виявляються більш ефективними, ніж національні, і навпаки, використання національного законодавства, якщо його вимоги є більш ефективними для досягнення завдань охорони довкілля, ніж міжнародні. У сучасних умовах важливим стає загальносуспільне розуміння необхідності зваженості видатків на реалізацію природоохоронних заходів, фінансових можливостей держави та обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку, а також пріоритетності для суспільства життєзабезпечуючих (соціальних, рекреаційних, захисних) функцій біосфери по відношенню до прямого (сировинного) використання природних ресурсів.

Мета екологічної політики держави полягає у створенні такої моделі споживання природних багатств та взаємодії суспільства і довкілля, яка забезпечувала б нормальний процес еволюції суспільства на засадах сталого розвитку. Сталий розвиток тут розглядаємо як обумовлений потребами суспільства принцип і мету екологічного права, а також як соціально, духовно, економічно і екологічно збалансований розвиток, спрямований на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для нинішнього та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини, при умові, що це не призводить до погіршення стану довкілля, деградації природного середовища та виснаження природних ресурсів і забезпечує безперервний прогрес суспільства. Власне створення правових засад реалізації зазначеної мети є ключовою проблемою інституту екологічного права, що дає підстави розглядати його з позицій універсального інструмента вирішення проблем взаємодії суспільства і природи.

Право кожної держави як система, що включає такі структурні одиниці, як галузі права, перебуває у постійній динаміці. Поряд із традиційними галузями права, зокрема, такими як конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, фінансове, трудове, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне та інші формуються і утверджуються інші галузі права. Сьогодні загальновизнаним є виокремлення екологічного права як комплексної галузі права, продовжуються дискусії щодо подальшого розвитку господарського права як самостійної галузі права.

Галузь права об'єднує відносно самостійну сукупність норм права, які регулюють певні сфери суспільних відносин. Великі галузі права можуть об'єднувати як інститути права, так і більші угруповання – підгалузі права, тобто сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини одного роду (банківське, бюджетне право у складі галузі фінансового права).

І, нарешті, найменшою структурною складовою у системі права є правова норма – конкретне правило поведінки, установлене або санкціоноване і забезпечуване державою. Норму права можна порівнювати з молекулою речовини, тобто найменшою складовою речовини, яка зберігає властивості цієї речовини. Молекула води є водою, а два атоми водню або атом кисню мають інші у порівнянні з водою властивості. Норма права – це найменша частинка права, яка зберігає властивості і особливості права. Тому зведення норми права до простого правила поведінки дещо спрощує саму природу права.

Найяскравіше така особливість права проявляється в екологічному праві, яке об'єднує правові норми, спрямовані на збереження довкілля, у якому проживає людина.

Екологічне право – це комплексна галузь права, яка регулює правові відносини у сфері охорони природи, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, тобто відносини, пов'язані з охороною та використанням довкілля у

цілому та природних ресурсів довкілля з метою забезпечення збалансованого сталого розвитку в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Розвиток екологічного права, як і поява масових екологічних рухів, завдячують потужному наступу екологічної науки. Усвідомлення вичерпності адаптаційних можливостей природи, необхідності охорони довкілля яке середовища людського життя, потреби у правовому регулюванні цих суспільних відносин та виконанні державою екологічної функції прийшли у суспільство перш за все через уста та праці вчених. Вирішення посталих перед сучасною цивілізацією проблем раціонального використання природних ресурсів, охорони природи та забезпечення екологічної безпеки як єдиного завдання, знаходиться зараз у сфері творчої діяльності вчених-екологів, у тому числі і юристів – екологів, передбачає також єдність правового регулювання на основі поєднання державного регулювання (адміністративно-управлінських, економіко-регулюючих і стимулюючих засад, інституту юридичної відповідальності[1; 2] та закріплених у праві морально-етичних імперативів взаємодії суспільства і довкілля) і еколого-обґрунтованої діяльності інститутів громадянського суспільства як чотирьох опор, на яких має будуватися реалізація завдань спільної відповідальності держави і громадянського суспільства за дотримання вимог раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Останнє обумовлює єдність системи екологічного права як суспільного феномену. Ця єдність оснований на: єдності екологічної політики держави та її екологічної функції, що охоплює як охорону, так і використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; єдності трьох форм державного регулювання у системі охорони довкілля – адміністративного управління і контролю, економіко-правового механізму, юридичної відповідальності; спільній відповідальності держави і громадянського суспільства за охорону, збереження і раціональне використання природних ресурсів, охорону довкілля та його збереження для нинішнього і прийдешніх поколінь людей, яка (єдність) будується на екологічній етиці і культурі, які впливають із Морального імперативу суспільного життя, визначеного і дарованого людині Всевишнім; єдності об'єктів навколишнього природного середовища, предмету і методів правового регулювання та принципів екологічного права. Екологічне право відбиває загальні закономірності та складнощі становлення сучасної української системи права, економіко-правового механізму охорони довкілля[15], розвивається під впливом різноманітних чинників економічного, соціального та екологічного порядку навколо ідеї людиноцентризму, усвідомлення розуміння збереження довкілля як просторової бази життя людини-творця.

Список використаних джерел

1. Костицький В.В. Соціолого правове обґрунтування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Малий і середній бізнес, 2012, №3-4, с.3-10;
2. Костицький В.В. Інститут юридичної відповідальності у системі забезпечення екологічного життєвого простору людини Малий і середній бізнес, 2012, №1-2, с.3-9
3. Benedict XVI. Address of his holness Benedict XVI to the partisipants international congress on natural moral law. -Clementine Hall Monday, 12 February 2007. - © Copyright 2007 - Libreria Editrice Vaticana. - http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2007/february/documents/hf_ben-xvi_spe_20070212_pul_en.html
4. Святий Тома Аквінський. – Цит. За книгою:Татаркевич Владислав. Історія філософії: Т.1: Антична і середньовічна філософія/ Пер. З пол. А. Шкраб'юка. – Львів: Свічадо, 1997. С. 337, 342.
5. Костицький В.В. Право як цілісність: теолого-соціологічний підхід. – Соціологія права. – К., 2012 № 1(3). – С. 3– 9;
6. Августин Аврелій (Блаженний).- цит. За кн.:Таранов П.С. Анатомія мудрости: 120 філософів: В 2-х т. – Симферополь: Таврия, 1996. – Т.1. – С.860.
7. Тихомиров Ю.А. Публичное право. Учебник.-М., Издательство БЕК, 1995.- С.211
8. Рабінович П.М. Права людини та їх юридичне забезпечення (основи загальної теорії права і держави). – К., 1992. – С.7. Слід зазначити, що П.М. Рабінович одним з перших в українській теоретико-правовій науці підійшов до нового розуміння права, вбачаючи в ньому не тільки імперативи, але й можливості вільного розвитку особи.

9. Костицький В. Приватне право і підприємництво в Україні. Вступ до збірника наукових праць “Приватне право і підприємництво”. – К., 1999. – С.5-11.
10. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. – М.: “Мисль”, 1990. – С. 99.
11. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теорія. Філософія. Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999.
12. Іван Павло ІІ. Промова на Генеральній Асамблеї ООН (2 жовтня 1979 р.), 7: AAS 71 (1979), 1147-1148; для Івана Павла ІІ ця Декларація – «одне з найвищих проявів людського сумління нашого часу»; Промова на Генеральній Асамблеї ООН (5 жовтня 1995 р.). 2: L'Observatore Romano, вид. англ. Мовою, 11 жовтня 1995 р., с.8. Цит. За кн.: Комpendіум соціальної доктрини церкви. Київ: Кайрос, 2008. – С.103.
13. Игнатьева И.А. Цели и задачи экологического законодательства // Гос-во и право. – 2002. – №7. – С.79.
14. Протасов В.Ф., Молчанов А.В. Словарь экологических терминов и понятий. – М., 1997. – С.101.
15. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). – К.: ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 772 с.

УДК 349.4:349.6

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРМАНЕНТНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Латишева В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії, історії держави та права Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

***Анотація.** У статті досліджено наукові концепції сталого розвитку сільського господарства. Доведена пріоритетність екологічного господарювання у агропромисловому комплексі. Запропонована нова форма господарювання – перманентне сільське господарство, яке буде складовою екомережі та сприятиме екологічно збалансованому господарюванню.*

***Ключові слова:** сталий розвиток, екомережа, пермакультура, перманентне сільське господарство.*

***Аннотация.** В статье исследованы научные концепции устойчивого развития сельского хозяйства. Доказана приоритетность экологического хозяйствования в агропромышленном комплексе. Предложена новая форма хозяйствования – перманентное сельское хозяйство, которое будет составной частью экосети и будет способствовать экологически сбалансированному хозяйствованию.*

***Ключевые слова:** устойчивое развитие, экосеть, пермакультура, перманентное сельское хозяйство.*

***Summary.** The article deals with the analysis of the scientific concepts for the agriculture sustainable development. The priority of ecological management in the agro-industrial complex has been proved. The permanent agriculture as a new form of management is proposed to become a constituent part of the ecological network and promote environmentally sustainable economy.*

***Key words:** sustainable development, ecological network, permaculture, permanent agriculture.*

Україну вважають аграрною державою, а розвиток агропромислового комплексу є запорукою продовольчої безпеки. Саме тому політика у державі була спрямована на збільшення обсягів аграрного виробництва. Активне перетворення територій на орні землі – це пряме втручання у природні процеси. Таке втручання в біологічні процеси природа здатна компенсувати за умови, якщо ступінь розораності не перевищує певних меж. Проте практично в усіх ґрунтово-кліматичних зонах унаслідок аграрного виробництва виник негативний баланс гумусу та мінеральних речовин. Отже, замість технократичного шляху розвитку потрібно розробити свій шлях, що базується не на вольових рішеннях власників агрохолдингів, а на системі наукових знань природи з урахуванням особливостей взаємодії живих організмів у природі.

Проблема розвитку аграрних відносин є однією з найактуальніших у сучасній науці. Дослідження відносин ефективного регулювання сільського господарства здійснюють учені-економісти, екологи, правники та ін. У сфері правових досліджень варто зазначити праці таких учених, як Ю. С. Шемшученко, В. В. Костицький, В. Ю. Уркевич, М. В. Краснова, наукові доробки яких були присвячені аналізу відносин сталого